

РЕЦЕНЗІЯ

на дисертацію Наливайка Ігоря Олеговича «Соціальні стандарти та соціальні гарантії як об'єкти правового забезпечення: теоретико-правові аспекти», подану на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 – Право за спеціальністю 081 – Право

Актуальність теми дисертаційної роботи.

Дисертаційне дослідження Наливайка І.О. присвячене проблематиці, що має сталу академічну значущість і одночасно набуло гострої практичної актуальності на сучасному етапі євроінтеграційного розвитку України. Соціальні стандарти і соціальні гарантії становлять правові інструменти, через які загальна конституційна формула соціальної держави, проголошена статтею 1 Конституції України, перетворюється на реальні можливості людини. Розробка цієї проблематики на рівні теорії держави і права, із виходом на конституційно-правовий і соціально-забезпечувальний рівні, безпосередньо відповідає сучасним науковим запитам та потребам розвитку правової системи України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна робота виконана на кафедрі загальноправових дисциплін факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування національної поліції України Донецького державного університету внутрішніх справ, відповідно до плану науково-дослідних робіт кафедри та в межах тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020-2024 роки (Наказ МВС України від 11 червня 2020 року № 454; Наказ МВС України від 26 грудня 2022 року № 848); тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2025-2029 роки (Наказ МВС України від 21 травня 2024 року № 326). А також відповідно до Закону України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки»; Національної стратегії у сфері прав людини (4. Стратегічні напрями),

затвердженої Указом Президента України від 24 березня 2021 р. № 119/2021; Переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 31 грудня року, наступного, після припинення або скасування воєнного стану в Україні, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 30 квітня 2024 р. № 476; Тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2025-2029 роки, затвердженої Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 21 травня 2024 р. № 326; Стратегії розвитку Національної академії правових наук України на 2021-2025 рр., затвердженої постановою загальних зборів НАПрН України від 26 березня 2021 р. № 12-21 (1.1. Правові механізми забезпечення і захисту прав та свобод людини).

Мета дисертаційного дослідження.

Метою дисертаційного дослідження є комплексний теоретико-правовий аналіз соціальних стандартів та соціальних гарантій як об'єктів правового забезпечення, розробка авторської концепції їх розмежування і оцінки якості, а також обґрунтування стратегічних напрямів розвитку системи соціальних стандартів і гарантій в Україні з урахуванням європейського досвіду, вимог євроінтеграції і специфічних умов воєнного стану. Об'єктом дослідження виступають суспільні відносини у сфері соціального забезпечення населення та реалізації соціальних прав і свобод людини і громадянина. Предметом дослідження є теоретико-правова характеристика соціальних стандартів та соціальних гарантій як об'єктів правового забезпечення.

Обґрунтованість і достовірність наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Для вирішення поставлених завдань і досягнення мети було використано комплекс загальнофілософських підходів, загальнонаукових, спеціальних та власних методів правознавства. Основним методом став діалектичний, який дав змогу розкрити сутність соціальних стандартів і соціальних гарантій,

простежити їх розвиток і взаємозв'язок, а також виявити особливості їх правового забезпечення. Історико-правовий метод використано для з'ясування становлення та розвитку соціальних стандартів і соціальних гарантій у законодавстві України та інших держав (підрозділи 1.1, 1.3, 3.1). Системний метод у поєднанні зі структурно-функціональним аналізом дав змогу розглянути соціальні стандарти і соціальні гарантії як елементи системи правового забезпечення, визначити їх функції, взаємозв'язки та місце у системі права (розділи 1, 2). Порівняльно-правовий метод застосовано для зіставлення національного законодавства у сфері соціальних стандартів і соціальних гарантій із законодавством інших держав та правом Європейського Союзу, що дозволило виявити спільні риси та відмінності, а також окреслити напрями вдосконалення (підрозділи 3.1, 3.2). Формально-логічний (догматичний) метод використано для аналізу змісту норм законодавства, що регулюють встановлення і реалізацію соціальних стандартів і соціальних гарантій, а також для формулювання висновків і пропозицій щодо їх удосконалення (підрозділ 1.3, Розділ 2). Системно-структурний метод забезпечив аналіз елементів соціальних гарантій, їх класифікації, а також структури правового забезпечення у цій сфері (підрозділи 2.2, 2.3, 2.4). Метод юридичної герменевтики застосовано для тлумачення норм законодавства, визначення змісту понять «соціальні стандарти» та «соціальні гарантії», а також для формулювання авторських визначень у межах дослідження (підрозділи 1.1., 1.2). Метод аналізу та синтезу дозволив узагальнити наукові підходи та сформулювати цілісне бачення соціальних стандартів і соціальних гарантій (підрозділи 1.1, 1.2). (с. 27 дисертації). Поєднання зазначених методів дало автору можливість комплексно дослідити обрану проблематику, уникнути однобічного розгляду соціальних стандартів і соціальних гарантій та сформулювати науково обґрунтовані висновки щодо їх змісту, структури, функціонального призначення і напрямів подальшого розвитку.

Кожен із зазначених методів використано не декларативно, а у безпосередньому зв'язку з конкретними завданнями дослідження, що забезпечило цілісне і системне вирішення поставленої наукової проблеми.

Джерельна база є репрезентативною та охоплює Конституцію України, Закони України, підзаконні нормативно-правові акти, а також праці провідних учених у різних галузях знань - Н. Крестовської, Л. Матвєєвої, О. Петришина, П. Рабіновича, Т. Колєсник, О. Назимко, П. Пилипенко, С. Синчук, Б. Сташківа та інших. Список джерел налічує 300 найменувань.

Наукова новизна одержаних результатів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є однією із перших у вітчизняній науці, в якій здійснено комплексне теоретико-правове обґрунтування соціальних стандартів та соціальних гарантій як об'єктів правового забезпечення в умовах воєнного стану та євроінтеграції, розкрито сучасні проблеми та запропоновані науково обґрунтовані рекомендації щодо їх подолання, а також надані рекомендації, щодо підвищення якості та ефективності соціального забезпечення населення (с. 28 дисертації). Серед нових положень, що виносяться на захист, особливу увагу варто звернути на наступні.

По-перше, авторське розмежування понять соціального стандарту і соціальної гарантії, за яким соціальний стандарт визначається як нормативно закріплений еталон належного рівня задоволення потреб, що виконує функції оцінки та планування, тоді як соціальна гарантія розуміється як юридично й організаційно закріплений засіб, що забезпечує доступ до благ на рівні не нижче встановленого стандартом і робить цей рівень реально досяжним у правозастосуванні та бюджетуванні.

По-друге, вперше у вітчизняній правовій доктрині запропоновано поняття правової досяжності соціального стандарту як самостійної юридичної категорії, що відображає здатність стандарту бути реалізованим конкретною особою у

конкретних правовідносинах із публічною владою. Правову досяжність розкрито через одночасну наявність чотирьох елементів, а саме нормативної визначеності, процедурної здійсненості, ресурсної забезпеченості та захищеності.

По-третє, обґрунтовано формування соціальних стандартів як трирівневий процес, що включає ціннісно-орієнтаційний, нормативно-параметричний та процедурно-гарантійний рівні. Зазначена конструкція має істотне теоретичне значення, оскільки дозволяє пояснити, яким чином загальна соціальна мета держави послідовно перетворюється на конкретні нормативні параметри та доступні людині юридичні процедури.

По-четверте, запропоновано п'ять доктринальних моделей інтерпретації соціальних стандартів і гарантій, а саме еталонно-нормативну, інституційно-процесуальну, результативну, правозахисну та ресурсну, що сприяє впорядкуванню наявних у науковій літературі підходів.

По-п'яте, виокремлено та обґрунтовано стратегічні напрями розвитку соціальних стандартів і соціальних гарантій в Україні, а саме кодифікацію соціального законодавства, реформу методології встановлення соціальних стандартів, розширення категорій охоплення, розвиток сервісного виміру, цифровізацію соціальної сфери та пенсійну реформу.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості їх використання: у науково-дослідній сфері – для подальшого дослідження теоретико-правових засад соціальної державності, розвитку доктрини позитивних зобов'язань держави у соціальній сфері, порівняльно-правових досліджень систем соціального захисту; в освітньому процесі – при викладанні навчальних дисциплін «Теорія держави і права», «Конституційне право України», «Право Європейського Союзу», а також при підготовці підручників, навчальних посібників і методичних матеріалів з цих дисциплін; у сфері правозастосування – для підвищення ефективності захисту соціальних прав

громадян в адміністративному і судовому порядку; запропоновані критерії правової досяжності та чотири критерії якості гарантії можуть використовуватися судами при оцінці правомірності відмов у наданні соціальної підтримки; у сфері правотворчості – при розробці проєктів нормативно-правових актів про соціальні стандарти і гарантії, Соціального кодексу України, внесенні змін до Бюджетного кодексу у частині захищених соціальних видатків, а також при гармонізації вітчизняного законодавства з вимогами ЄС у рамках переговорного процесу щодо членства; у практичній сфері – у діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування під час реалізації заходів щодо соціального забезпечення.

Повнота висвітлення результатів дослідження.

Основні наукові положення, висновки та пропозиції дисертаційного дослідження відображені у 15 наукових публікаціях здобувача, серед яких 7 статей у фахових юридичних виданнях України та 8 тез доповідей у збірниках матеріалів міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференцій. Кількість і тематика публікацій відповідають вимогам пункту 8 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44.

Оцінка оформлення дисертації.

Дисертація оформлена відповідно до встановлених вимог. Текст написаний державною мовою, витриманий у науковому стилі. Загальний обсяг дисертації становить 261 сторінку, з них основного тексту – 193 сторінки. Список використаних джерел налічує 300 найменувань і займає 30 сторінок. Додатки розміщено на 16 сторінках. Висновки до кожного розділу та загальні висновки структуровані, чіткі і відповідають поставленим завданням. Анотації

(українською та англійською мовами) повно відображають зміст і результати дослідження. Ознак академічного плагіату не виявлено.

Зауваження до окремих положень дисертаційної роботи. Водночас, в зазначеному дисертаційному дослідженні містяться положення, що потребують уточнення:

1. Так, на с. 175-176 дисертації автор торкається цікавої проблематики – гендерного виміру стратегічного розвитку соціальних гарантій. Дисертант звертає увагу на наявну структурну нерівність чоловіків і жінок, що існує унаслідок розподілу неоплачуваної праці, та цитує Директиву ЄС 2019/1158 про баланс між роботою та сімейним життям, що орієнтована на вирівнювання цього дисбалансу через запровадження батьківських відпусток і права на гнучкий графік. На основі європейського досвіду автором запропоновано переорієнтацію від «довгих відпусток з мінімальними виплатами» до «коротших відпусток з адекватними виплатами і реальними стимулами для поділу відповідальності між батьками». Водночас така позиція потребує додаткової аргументації як має реалізовуватися такий підхід до гендерно чутливого конструювання соціальних гарантій?

2. У дисертації неодноразово наголошується на необхідності забезпечення процедурної передбачуваності (с. 79 дисертації), єдності адміністративної практики (с. 50, 57, 62 дисертації) та мінімізації дискреційного свавілля (с. 59, 66, 76, 86 дисертації). Водночас в дослідженні прослідковується наскрізна теза про те, що соціальна сфера об'єктивно потребує широкої дискреції для врахування індивідуальних обставин особи, особливо в сучасних умовах. Потребує уточнення позиція дисертанта, яким чином можливо одночасно забезпечити індивідуалізацію соціального забезпечення і гарантувати однаковість правозастосування та уникати розширення дискреції?

3. У дисертації обґрунтовується теза, що багатосекторність соціальної політики є джерелом потенційної фрагментарності через різні процедури,

правила доказування та відмінності у правозастосуванні (с. 75 дисертації). Одночасно обґрунтовується доцільність спеціальних правових режимів для окремих категорій осіб, зокрема ВПО, ветеранів війни тощо. Чи не виникає у такому разі протиріччя між досягненням уніфікованості процедур реалізації соціальних гарантій та необхідністю створення спеціалізованих режимів, які передбачають різницю процедур і критеріїв доступу?

4. У підрозділі 3.2. дисертаційного дослідження обґрунтовується необхідність переходу від «виплатної» до «сервісної» моделі соціальної держави, де ключову роль відіграють доступ до послуг та інституційний супровід. Водночас, національна система соціального захисту історично побудована навколо грошових виплат та інших матеріальних і нематеріальних пільг. Одночасне поєднання старої компенсаційної та європейської сервісної моделі може призвести до утворення принципово нової, гібридної моделі. Хотілося б почути думку автора з цього приводу, а також чи є ризик, що за такого поєднання жодна з моделей не буде достатньо реалізована?

5. Автором застосовано порівняльно-правовий метод майже у кожному підрозділі дисертації для зіставлення українського законодавства з правом ЄС та законодавством інших держав Європи. Виникає питання, за якими критеріями здійснювався відбір держав для порівняння та яким чином враховувалась відмінність економічних, інституційних і воєнно-політичних умов України від умов держав-членів ЄС?

Наведені зауваження є науково-дискусійними та рекомендаційними за характером. Вони жодним чином не ставлять під сумнів самостійність і наукову цінність виконаної роботи.

Загальний висновок.

Подана дисертація є самостійною завершеною науково-дослідною роботою, в якій отримані нові, науково обґрунтовані результати, що вирішують важливе теоретико-правове завдання юридичної науки. Зміст дисертації

Наливайка І.О. «Соціальні стандарти та соціальні гарантії як об'єкти правового забезпечення: теоретико-правові аспекти» відповідає спеціальності 081 «Право», вимогам до дисертацій на здобуття ступеня доктора філософії, а її результати мають істотну цінність для розвитку теорії держави і права та удосконалення правотворчої й правозастосовної діяльності в Україні.

Дисертаційна робота Наливайка Ігоря Олеговича «Соціальні стандарти та соціальні гарантії як об'єкти правового забезпечення: теоретико-правові аспекти» виконана на високому науковому та методологічному рівнях і відповідає вимогам п.п. 6, 7, 8, 9 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44, а її автор – Наливайко Ігор Олегович заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Рецензент:

**професор кафедри цивільно-правових дисциплін
Донецького державного університету
внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор**

Микола КЛЕМПАРСЬКИЙ